

SOCIÁLNÍ FAKTORY JAKO PŘÍČINA NAŘÍZENÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY? VÝSLEDKY AKTUÁLNÍHO VÝZKUMU

SOCIAL FACTORS AS A CAUSE FOR ORDERING INSTITUTIONAL EDUCATION? RESULTS OF CURRENT RESEARCH

Alois Daněk

Abstrakt

V odborné literatuře se často setkáváme s tvrzením, že do dětského domova může být dítě umístěno na základě sociálních potíží rodiny. Zástupci školských zařízení pro výkon ústavní výchovy však s tímto stanoviskem nesouhlasí. Cílem příspěvku je představit výsledky výzkumu, který se věnoval reálným příčinám nařízení ústavní výchovy. Za pomoci kvalitativního výzkumného designu jsme zjistili, že primárním důvodem nařízení ústavní výchovy sociální potíže rodiny nejsou. Nicméně jsme zaznamenali častou komorbiditu sociálních a sociálně patologických faktorů. Zjištění prezentovaného výzkumu mohou výrazně změnit nazírání na problematiku institucionální výchovy, a především poukazují na výraznou potřebu prevence a mezioborové spolupráce.

Klíčová slova

dětský domov, ústavní výchova, sociální vyloučení, inkluze, sociálně-právní ochrana

Abstract (anglicky)

In the literature, we often encounter the statement that a child can be placed in a children's home on the basis of the family's social difficulties. However, representatives of educational institutions for the performance of institutional education do not agree with this opinion. The aim of this paper is to present the results of a research which has been devoted to the real causes of the order of institutional education. Using a mixed research design, we found that the primary reason for ordering institutional education is not the family's social difficulties. However, we noted frequent comorbidity of social and socio-pathological factors. The findings of the research presented here may significantly change the way we view the issue of

institutional education, and in particular point to a significant need for prevention and interdisciplinary collaboration.

Key words (anglicky)

Children's Home, Institutional Education, Social Exclusion, Inclusion, Socio-legal protection

Úvod

Problematika dětských domovů je aktuální celospolečenské téma. V poslední době je vedena debata nad současným stavem dětských domovů, připravují se nové legislativní normy, zaznívají návrhy na restrukturalizaci a na nové koncepce dětských domovů. Všem účastníkům této debaty samozřejmě jde o nejlepší zájem dítěte, nicméně se bohužel můžeme setkat s občasnou argumentací založenou na ne zcela přesných informacích. Zejména jde o faktory, které jsou označovány jako důvody vedoucí k nařízení ústavní výchovy. Opakovaně je užíváno tvrzení, že dítě má nařízenou ústavní výchovu na základě sociální situace rodiny. S tímto názorem nesouhlasí zástupci samotných dětských domovů. Jedna z nejvýznamnějších organizací zastřešujících dětské domovy, Federace dětských domovů FICE ČR, nás oslovila s požadavkem realizace výzkumného šetření, které by se jasně zaměřilo na příčiny vedoucí k nařízení ústavní výchovy.

Hlavním cílem příspěvku bude představit výsledky tohoto výzkumu. Příspěvek bude rozdělen do dvou částí. Nejprve představíme současný stav poznání a použitý metodický design. Následně seznámíme s výzkumnými zjištěními, která významně zpochybňují narativ o sociálních příčinách coby primárních faktorech vedoucích k nařízení ústavní výchovy. Naše výsledky totiž ukazují výhradně na patologické prostředí původních rodin jako na příčinu nařízení ústavní výchovy. Sociální faktory sice jsou přítomny, ale nejsou tím zásadním elementem, což v příspěvku prokážeme na vybraných příkladech z praxe. V závěru příspěvku na podkladě našich zjištění navrhneme posílení preventivních aktivit, poukážeme na potřebu intenzivní mezioborové spolupráce a zejména vneseme prosbu o výraznější zapojení moderní speciální pedagogiky do edukační reality dětských domovů.

1 Současný stav poznání

Odborná veřejnost nemá v současnosti k dispozici dostatek odborných zdrojů zpracovávajících problematiku dětských domovů. Poslední monografie, která se věnovala výhradně otázce dětských domovů, vyšla z pera Vocilky (1999). Vzhledem ke změnám v legislativě má tento

zdroj pro dnešní situaci na poli dětských domovů spíše historickou hodnotu. K literatuře vydané před rokem 1989 je třeba přistupovat s vědomím, že tehdejší uchopení otázky dětských domovů bylo založeno na kolektivistickém uchopení výchovy (Mužáková a Daněk, 2020). Problematika dětských domovů je v oborové speciálně pedagogické literatuře zpracovávána jako dílčí téma, prostor věnovaný otázce dětských domovů je však velice omezený. Situaci ztěžuje nevymezení problematiky dětských domovů od ostatních školských zařízení pro výkon ústavní výchovy. Dále se můžeme setkat se zaměřováním dětských domovů se zařízeními resortu MPSV nebo zdravotnictví. Detailně se otázce dětských domovů věnujeme v připravované disertační práci „Dětský domov – možnosti a výzvy v české společnosti 21. století“. Pro tento příspěvek jsou klíčové dva prameny. Prvním pramenem jsou výsledky mimořádného šetření, které bylo realizované MŠMT (Klusáček, 2023). Druhým pramenem jsou výsledky výzkumu, který zkoumal problematiku dětských domovů z pohledu pedagogických pracovníků školských zařízení pro výkon ústavní výchovy (Topinka a Topinková, 2023).

2 Metodologie

Pracujeme s kvalitativním výzkumným designem, který se osvědčil v předchozích výzkumných projektech (Daněk, 2022). Prvotní sběr informací probíhá za pomoci rozhovorů a práce s pedagogickou dokumentací. Získaná zjištění následně zpracováváme za pomoci zakotvené teorie a interpretativní fenomenologické analýzy. Kvalitativní výzkumný design je chápán jako významný přínos pro současné inkluzivní paradigma (Lindsay, 2003; Willig, 2017). Zmíněný výzkum realizovaný Topinkou a Topinkovou také pracoval s kvalitativními metodami. Tito renomovaní výzkumníci si správně uvědomují, že kvalitativní výzkumný design má značný potenciál, nicméně je třeba si uvědomit otázku obtížnosti generalizace zjištěných výsledků. S touto kvalitativní výzkumnou výzvou jsme se vypořádali za použití metod triangulace. Jednou z metod triangulace je konfrontace získaných výsledků s ostatními odborníky (Flick, 2009). V našich výzkumech tuto metodu dlouhodobě využíváme. Výstupy předkládáme širokému plénu zástupců ostatních dětských domovů a publikujeme výhradně takové závěry, které korespondují s edukačními realitami ostatních dětských domovů. Výsledky tohoto výzkumu jsme prezentovali nejen zástupcům Federaci dětských domovů FICE ČR, která zastřešuje 28 dětských domovů, ale také zástupcům 51 dětských domovů, které spolupracují s neziskovou organizací Dejme dětem šanci. Obdrželi jsme souhlasné stanovisko. Proto můžeme tvrdit, že naše zjištění jsou aplikovatelná na více než polovinu všech dětských domovů, což reprezentuje téměř 2500 dětí a mladých dospělých. V době tvorby příspěvku bylo v České republice 138 dětských domovů, ve kterých žilo 4261 dětí a mladých dospělých (MŠMT, 2023).

3 Průběh výzkumu

Realizovaný výzkum jsme ukotvili jednou výzkumnou otázkou: Jsou sociální faktory primární příčinou nařízení ústavní výchovy? K položení této otázky nás vedla skutečnost, že jsme se setkali s opakovaným poukazováním na zmíněné výsledky šetření realizované MŠMT. Zde je konstatováno, že v 69 % jsou důvody umístění dítěte v dětských domovech zanedbání základních potřeb dítěte, jako je například potrava, hygiena, ošacení. Dále 46 % obtíže rodin v oblasti bydlení, jako je nevyhovující bydlení, například přebývání na ubytovně, nestabilní nebo přelidněné bydlení. Následují problémy ve vzdělávání dítěte ve 30 % případů a v 19 % omezená rodičovská kapacita z důvodu zdravotního postižení, zdravotního stavu rodičů, včetně problémů v oblasti duševního zdraví, zneužívání návykových látek či jiných problémů na straně rodiče (Klusáček, 2023).

Toto výzkumné šetření přináší celou řadu přesných zjištění na situaci ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy, nicméně prezentace klíčové oblasti důvodů samotného nařízení ústavní výchovy byla zpracována poněkud nešťastně. Ano, při zběžném pohledu by se opravdu mohlo zdát, že dítě přivádí do dětského domova neutěšená sociální situace rodiny. Pokud však máme k dispozici přístup do zkoumaného prostředí, včetně možnosti být aktivními účastníky zkoumané edukační reality, zjistíme poněkud odlišné skutečnosti.

Realizovaný výzkum byl zadán Federací dětských domovů FICE ČR v září roku 2023, ukončen v listopadu 2023. Navázali jsme na naše předchozí výzkumné aktivity, které provádíme v rámci výzkumu spojeného s připravovanou disertační prací „Dětský domov – možnosti a výzvy v české společnosti 21. století“. Ve zkoumaném prostředí, v Dětském domově Klánovice, v současnosti žije 54 dětí a mladých dospělých. Vzhledem k naší dlouhodobé výzkumné přítomnosti ve zkoumaném prostředí jsme měli možnost zpracovat prezentované výzkumné téma zpětně do roku 2009, čímž se základní zkoumaný soubor výrazně rozšířil. Máme přístup ke kompletní pedagogické dokumentaci. Provedli jsme řadu rozhovorů s pedagogickými pracovníky, důležité informace poskytla sociální pracovníce dětského domova. Zároveň jsme realizovali rozhovory s dětmi a mladými dospělými. Naše zjištění jsme předložili k verifikaci plénu zástupců dětských domovů.

4 Výzkumná zjištění

Použitý kvalitativní design umožňuje hluboký vhled do životních příběhů zkoumaných jedinců (Alase, 2017). Naše možnost pohledu na zkoumaný problém ze samého nitra zkoumané edukační reality je jedinečná a umožňuje zachytit jemné detaily a informace, které jsou ostatním výzkumníkům naprosto nedostupné.

Takže můžeme hovořit o sociálních důvodech nařízení ústavní výchovy v případě, že sice na rozsudku vidíme jako hlavní důvod nařízení ústavní výchovy nezvládnutí situace rodiny, ale následně zjistíme, že se rodiče rozvedli, otec je notorický alkoholik v léčebně, matka dlouhodobě vedená na úřadě práce a její nový partner je bezdomovec? Při konzultacích se sociální pracovníci Dětského domova Klánovice bylo zjištěno, že v rozsudcích o nařízení ústavní výchovy bývá velmi často zdůrazňován termín „sociální“. Nicméně ve všech, zdůrazňujeme ve všech, případech zkoumané skupiny dětí a mladých dospělých primárním důvodem nařízení ústavní výchovy nebyly důvody sociální, ale přítomnost patologických modelů v prostředí původních rodin. Alkoholismus, kriminalita, domácí násilí, zneužívání návykových látek, zneužívání dítěte, zanedbávání rodičovských povinností. To jsou důvody nařízení ústavní výchovy, nikoli sociální a ekonomická situace rodiny.

Musíme si uvědomit, že: „Nedostatečné bytové poměry nebo majetkové poměry rodičů dítěte nebo osob, kterým bylo dítě svěřeno do péče, nemohou být samy o sobě důvodem pro rozhodnutí soudu o ústavní výchově, jestliže jsou jinak rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte a plnění dalších povinností vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti“ (Česko, 2012, § 971, odst. 3). Zákon tak jednoznačně zabraňuje nařízení ústavní výchovy z ekonomických důvodů.

Je zavádějící spojovat nízký sociálně ekonomický status s neschopností naplňovat rodičovské povinnosti. Což se stále v alarmující míře děje. Jako příklad můžeme uvést všeobecně přijímanou nepravdu o romských dětech v dětských domovech. Pro standardní romskou rodinu je naprosto nepřijatelné, aby jejich dítě vyrůstalo v prostředí dětského domova. Romské dítě bude mít ústavní výchovu nařízenou ze stejných důvodů jako všechny ostatní, tedy primárně z důvodů sociálně patologických (Daněk, 2021). Chudoba cti netratí. Ekonomicky slabší rodiny rozhodně nejsou chudší o rodičovské kompetence. Také operovat se sociálním statutem je zavádějící. Zmíněné romské rodiny nestojí na žebříku sociální hierarchie naší republiky nejvýše.

Velmi problematické se ukázalo vyhledávání přesných informací souvisejících s reálnými důvody vedoucími k nařízení ústavní výchovy. Vzhledem k nepřítomnosti zákonné povinnosti sdílení relevantních informací se opakovaně setkáváme se situací, že v dokumentaci, se kterou dítě do dětského domova přichází zcela schází podrobná rodinná anamnéza. Například dítě je přijato do dětského domova bez kriticky důležitých informací, které by poukázaly například na psychiatrickou diagnózu rodičů, historii výkonů trestů rodičů, popřípadě přítomnost modelů závislostních chování v rodině. Pro dětský domov je pak velice obtížné dítěti poskytnout adekvátní speciálně pedagogickou intervenci.

Další skutečnost, na kterou náš výzkum poukázal, byla minimální znalost doby, po kterou dítě bylo před příchodem do dětského domova v péči OSPOD. Potíže s mezioborovým předáváním dat jsou velkou překážkou pro kvalitní práci s ohroženými dětmi (Pemová a Ptáček, 2022). Opakovaně jsme zjistili, že rodina dítěte byla v péči OSPOD několik let před nařízením ústavní výchovy. Zároveň jsme zjistili, že převážná většina dětí měla před příchodem do dětského domova zkušenost s pobytem institucionálním prostředím, jako jsou zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, tzv. ZDVOP. Dále v posledních letech narůstá počet dětí přicházejících z neúspěšné náhradní rodinné péče, jako je péče pěstounská. S identickými problémy se potýkají i ostatní dětské domovy, což potvrzuje výše zmíněný výzkum Topinky a Topinkové (2023).

Závěr

Naše zjištění zdůrazňují skutečnost, že sociálně ekonomické faktory nejsou primárním důvodem vedoucím k nařízení ústavní výchovy. Hlavním důvodem jsou faktory sociálně patologické. Je třeba zdůraznit, že jsme často zaznamenali komorbiditu faktorů sociálně ekonomických a faktorů sociálně patologických. Dítě bude umístěné do dětského domova na základě sociálně patologických důvodů, které mohly být způsobeny nebo akcelerovány sociálně ekonomickou situací rodiny.

Proč je tento pohled důležitý? Důraz na sociální faktory může vést k mylnému závěru, že problémy dítěte v dětském domově jsou způsobeny samotným prostředím dětského domova a tyto problémy jsou řešitelné formou převážně sociální intervence. Nerozporujeme skutečnost, že institucionální prostředí může mít na dítě negativní dopad. Snažíme se upozornit na fakt, že dítě do dětského domova přichází s problémy, které mají kořeny v patologickém prostředí původních rodin. Děti a mladí dospělí se znevýhodněných prostředí vykazují výrazně horší výsledky oproti intaktní populaci (OECD, 2012). Musíme si uvědomit, že i současné společnosti se stále můžeme setkat s rodinami, které naprosto postrádají kompetence k naplňování role rodiny (Fischer a Škoda, 2014).

Raná období života dítěte jsou klíčová pro jeho další rozvoj (Denham a Zinsser, 2014). Proto je nutné výrazně posílit preventivní aktivity, které by potřebným rodinám poskytly adekvátní podporu. Nabízí se intenzivní zapojení nejen OSPOD, ale i neziskového sektoru. Pokud však snaha o sanaci rodiny není úspěšná, jednou z možností je i nařízení ústavní výchovy. Pak je třeba nahlížet na dětský domov nikoli jako na příčinu problémů dítěte, ale jako na prostředí, které má za úkol plnit vůči dítěti úkoly výchovné, vzdělávací a sociální (Česko, 2002). Těchto úkolů lze dosáhnout za pomoci mezioborového přístupu. V tomto mezioborovém přístupu musí

důležitou roli hrát speciální pedagogika. Jsme přesvědčeni, že děti v dětských domovech jsou ze své podstaty dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami. A speciální vzdělávací potřeby není možné naplňovat jinak než za pomoci speciálně pedagogických metod a přístupů!

Seznam zdrojů

Alase, A. (2017). The Interpretative Phenomenological Analysis (IPA): A Guide to a Good Qualitative Research Approach. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5(2), 9. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.5n.2p.9>

Česko (2009). Zákon č. 109/2002 Sb. Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

Česko (2012). Zákon č. 89/2012 Sb. Zákon občanský zákoník

Daněk, A. (2021). Romské děti v Dětském domově Klánovice v letech 2010–2020. *Edukácia*, 4(2), 8–13.

Daněk, A. (2022). Social Integration of Young Adults Leaving Institutional Care: Personal Experiences. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 12(2), 32–34. <https://doi.org/10.33543/12023234>

Denham, S. A., & Zinsser, K. M. (2014). Social and Emotional Learning During Early Childhood. In T. P. Gullotta & M. Bloom (Ed.), *Encyclopedia of Primary Prevention and Health Promotion* (s. 926–935). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5999-6_144

Fischer, S., & Škoda, J. (2014). Sociální patologie: Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení (2., rozš. a aktualiz. vyd). Grada.

Flick, U. (2009). *An introduction to qualitative research* (4th ed). Sage Publications.

Klusáček, J. (2023). Hlavní zjištění z mimořádného šetření mezi ZÚV [prezentace]. Praha: MŠMT, Nепublikováno.

Lindsay, G. (2003). Inclusive education: A critical perspective. *British Journal of Special Education*, 30(1), 3–12. <https://doi.org/10.1111/1467-8527.00275>

MŠMT. (2023). Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele školního roku 2022/2023. Zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy – počet zařízení, prostorové podmínky, děti a mládež – podle zařízení a území. Získáno 16.12.2023 z: <https://statis.msmt.cz/rocenka/rocenka.asp>

Mužáková, M., & Daněk, A. (2020). Dětský domov Klánovice v období 1948–1989 aneb čest práci, soudružko vychovatelko! *Speciální Pedagogika: Časopis Pro Teorii A Praxi Speciální Pedagogiky*, 30(1-2), 83-99.

OECD (2012), *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264130852-en>

Pemová, T., & Ptáček, R. (2022). *Data o dětech: sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech*. Grada.

Topinka, D., & Topinková, H. (2023). *Problémy, překážky a bariéry ústavní péče v perspektivě jejích pracovníků*. Nadace Sirius.

Willig, C. (2017). *The Sage handbook of qualitative research in psychology, 2e (2nd edition)*. SAGE Inc.

Kontakt

PhDr. Alois Daněk, Ph.D.

Pedagogická fakulta

Katedra speciální pedagogiky

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha

danek@ddklanovice.cz

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA – PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKY

Sborník z konference s mezinárodní účastí

**TEORIE A PRAXE V SOUDOBÉ
SPECIÁLNÍ PEDAGOGICE**

Libuše Ludíková, Veronika Vavrušková

OSTRAVA 2024

Publikace je přístupná v režimu open access pod licencí CC BY-NC Creative Commons.
Neužívejte komerčně.

ISBN 978-80-7599-467-7

DOI: doi.org/10.15452/teorpraxspecped.2024

© Pedagogická fakulta Ostravské univerzity

PŘEDMLUVA	5
SEKCE 1 – Přínos akademických pracovišť soudobé speciální pedagogice	6
ANNA: JAK SE MŮŽE ŠKOLA STÁT SKUTEČNĚ INKLUZIVNÍ?	7
<i>Magdalena Kohout-Diaz</i>	7
KOMPETENCE ABSOLVENTA UČITELSTVÍ A SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKA	16
<i>Petr Franiok</i>	16
PODPORA OSOB S TĚŽKÝM ZDRAVOTNÍM POSTIŽENÍM A JEJICH RODIN V OSAMOSTATŇOVÁNÍ	22
<i>Veronika Růžičková, Petra Jurkovičová, Gabriela Špinarová, Veronika Vachalová, Lenka Hovorková, Kristýna Krahulcová</i>	22
SOCIÁLNÍ FAKTORY JAKO PŘÍČINA NAŘÍZENÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY? VÝSLEDKY AKTUÁLNÍHO VÝZKUMU	32
<i>Alois Daněk</i>	32
ŽÁK S ODLIŠNÝM MATEŘSKÝM JAZYKEM JAKO ŽÁK SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI NA ZÁKLADNÍ ŠKOLE	40
<i>Lucie Hájková, Zdeněk Čermák</i>	40
SEKCE 2 – Speciálně-pedagogická praxe a její potřeby	49
MOŽNOSTI IDENTIFIKACE NADÁNÍ V BĚŽNÉ ZÁKLADNÍ ŠKOLE	50
<i>Iva Klugová</i>	50
SDÍLENÝ SPECIÁLNÍ PEDAGOG V KONTEXTU OPERAČNÍHO PROGRAMU JAN AMOS KOMENSKÝ (OP JAK)	62
<i>Zdenka Šándorová</i>	62
WPROWADZANIE MODELU SKONCENTROWANEGO NA RODZINIE W WCZESNYM WSPOMAGANIU ROZWOJU: UŁATWIENIA I TRUDNOŚCI	71
<i>Sylwia Wrona, Dorota Prysak</i>	71
ŽÁK SE SPECIÁLNÍMI VZDĚLÁVACÍMI POTŘEBAMI V ZÁKLADNÍ UMĚLECKÉ ŠKOLE: VLIV MOTORICKÝCH SCHOPNOSTÍ NA VÝUKU HRY NA HUDEBNÍ NÁSTROJ	75
<i>Jiří Mazurek</i>	75
TERAPEUTICKÁ KOMUNITA – RÁMEC PRÁCE S DĚTMI S EBD	83
<i>Albín Škoviera</i>	83
DĚTI S DUŠEVNÍM ONEMOCNĚNÍM Z POHLEDU SPECIÁLNÍHO PEDAGOGA	90
<i>Klára Střížová, Alena Cholevová</i>	90
DYNAMIKA KOMPETENCÍ SDÍLENÉHO ŠKOLNÍHO SPECIÁLNÍHO PEDAGOGA	94
<i>Veronika Vavrušková</i>	94